
*О.В. Климова,
кандидат філософських наук,
докторант Дніпродзержинського державного технічного університету*

ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ З КУЛЬТУРНОЮ ТРАДИЦІЄЮ

У процесі виховання велике значення має його спрямованість, яка і визначається культурною традицією.

Взаємодія соціальної системи і особистості здійснюється за допомогою певних механізмів впливу як на соціальні властивості індивіда з боку суспільства, так і навпаки.

Процес соціалізації особистості ускладнюється не лише цим взаємним впливом і взаємодією з навколишнім середовищем (в тому числі історичним, політичним, культурним), а й динамікою всіх суспільних процесів, в яких вона здійснюється. Так, в різних політичних умовах одні і ті самі факти можуть справити різний, навіть протилежний, вплив на становлення тих або інших якостей особистості. Наприклад, героїзація старшого покоління в очах молоді за радянських часів і дегероїзація в пострадянський час не тільки по-різному вплинули на взаємовідносини між поколіннями, а й на моральні якості молоді, на її ідеали. Цей вплив потребує дослідження, яке може мати різні напрямки і підходи. Один з них – вплив традиції як механізму спадкоємності. Категорії “традиція”, “культурна спадщина”, “культурна самотність” і їх взаємовідносини мають методологічне навантаження.

На різних етапах історії виникали певні звичаї, норми, традиції. Одна їх частина відповідала певному періоду в розвитку суспільства, інша – передавалася наступним поколінням. Це важливо простежити в історичній, філософській і правовій спадщині, яка присутня в нашому житті в знятому вигляді.

Поняття ідентичності іноді вживається як синонім особистості: аналіз цього поняття в буденній мові показує, що ті, хто вживає поняття ідентичності, майже завжди припускають, що у кожної людини є тільки одна ідентичність і що вона назавжди визначена, незмінна і сутнісна [9, 5]. Насправді, коли йдеться про ідентичність, відбувається порівняння даної особистості з іншими особистостями або спільностями людей, в одну з яких може входити дана особистість. Це співвідношення М.Бубер своєрідно, поетично розглядає як “Я – ТИ” і “Я – ВОНО”: “Я стаю собою лише через моє ставлення до Ти; стаючи Я, я говорю Ти. Всяке справжнє життя є зустріч” [2, 300]. Можна говорити не тільки про ідентичність, але і про виділення типів особистості, їх класифікацію, про співвідношення кожного з них з певними соціальними умовами, з відповідною культурною традицією. У одному і тому самому суспільстві можуть бути різні типи особистості, оскільки вони можуть бути пов'язані з різними соціальними умовами і, відповідно, з різним способом життя, з різними традиціями. Звідси можна зробити висновок, що особистості властива не одна ідентичність.

На вибір тієї або іншої культурної традиції впливають зміни в суспільних виробничих відносинах, в соціальному просторі і соціальному часі. Всі вони в процесі пізнання в тому або іншому ступені і формі інтеріоризуються у внутрішній світ людини. Її ідентичністю стають її знання про світ і відчуття, пов'язані зі світом. Велику роль в самоідентифікації особистості мають національні почуття. К.Демель розглядає національну ідентичність з трьох точок зору: 1) функціоналістської (вона виконує і внутрішні функції. З одного боку, вона дає індивідові можливість відрізнити себе від інших, “Ми” від “Вони”, з іншого, – визначає його соціальний простір щодо певної території, економіки, політики, історичної і духовної точок відліку); 2) релятивістської (ідентичність перебуває в процесі постійної зміни); 3) плюралістичної (кожен індивід володіє набором ідентичностей; національна ідентичність, яка визначається мовою і

територією, не є єдиною його характеристикою) [9]. К.Демель описує міжнародний європейський семінар, який проводився з вчителями. В ході обговорення з'ясувалося, що багато рис, які учасники вважають своїми національними, є загальними для всіх (гостинність, хороша кухня, любов до музики і національних ремесел та ін.), а також статеві, регіональні і професійні ідентичності сприймаються учасниками як більш важливі, ніж національні; а дослідження генеалогічних дерев показало, що більшість має серед своїх предків представників різних національностей [9].

Знайдення свого "Я" пов'язане з самоідентифікацією людини з якою-небудь спільністю. А це відбувається через те, що стало традиційним для даної спільності або суспільства: література, усна творчість, прислів'я і приказки, все те, чим пишається суспільство. Це якоюсь мірою програмує дії людини і навіть всього суспільства. Розвиток якостей особистості залежить від широти її інтересів. Якщо інтереси звужити – якість особистості зміниться. З одного боку, нею стане легше маніпулювати. З іншого, – вона буде менш здатна до оволодіння культурною традицією, до сприйняття культурної спадщини, до її розуміння.

Окремі соціальні одиниці можуть бути пов'язані з суспільством, а можуть бути з ним зв'язані лише формально. Для нормального функціонування суспільства потрібні органічні зв'язки. Віруюча людина, як правило, більш ніж невіруюча, відстороняється від суспільства, в якому вона живе, якщо в цьому суспільстві виникає щось несприятливе. Невіруюча людина, так само як і віруюча, засуджує те в суспільстві, що суперечить моралі. Але, засуджуючи, вона не кидає суспільство, а шукає реальний вихід, як виправити ситуацію, або скоряється, якщо не бачить, що можна щось змінити, і просто чекає змін на краще або гірше. Віруюча людина може чинити теж по-різному, але інакше: або піти зі світу в самоту (наприклад, в монастир), або молитися за те, щоб ситуація змінилася на краще. В обох випадках ті або інші дії визначаються і спрямовуються певною традицією. Ідентифікуючи себе з певною традицією, людина і діє відповідно їй. Поведінка віруючої людини в звичайному житті, в повсякденних відносинах між людьми, переломлюючись через ставлення до релігії і до її догматів, може набути характер, неадекватний сучасним реаліям, порушити звичний хід соціалізації. Або, навпаки, у віруючої людини можуть виникнути сумніви щодо релігійних догматів, що заважають їй сприймати дійсність так, як вона є. Отже, проблема ставлення до культурних традицій не так проста, і звернення до традиції вимагає попереднього дослідження, що дає можливість передбачати, до чого таке звернення може призвести.

Коли говорять про вплив життя на виховання, з відповідним уявленням про життя можна провести асоціацію: звичаї, вдачі, традиції. Хоча, радше, це просто емпірія життя, але саме традиції в цій емпірії є тим, що відстоювалося. Але чи можуть традиції заважати соціалізації, перешкоджати нормальному входженню в суспільство індивіда, особистості, що формується? Таке питання виникає, наприклад, коли особистості не відчують себе затребуваними з боку суспільства. Коли про людину говорять, що вона "не від світу сього", то це означає, що вона недостатньо соціалізована особистість, хоча при цьому, можливо, особистість надзвичайно розвинена? Коли виникають такі питання, це може означати, що в суспільстві не відбулося нормальної спадкоємності, що в ньому традиції, які співіснують, суперечать одна одній. При цьому домінують не прогресивні традиції, а традиції, які перешкоджають нормальному розвитку особистості.

Радикальні зміни в нашому суспільстві привели до утруднень в передачі досвіду від старшого покоління до молодшого. Переоцінка цінностей, вироблення свого ставлення до того, що відбувається, може мати місце і у особистості, що вже сформувалася. Але важче доводиться особистості, що формується, в умовах відсутності стабільних, сталих еталонів в різних галузях життя, що посилюється нав'язуванням, пропагандистським випинанням на перший план проблем, які в дійсності такого місця не посідають (наприклад, сексуальна освіта дітей з такого віку, в якому таких проблем просто не існує; або сюжети мультфільмів з переважанням боротьби, злості і мстивості замість бажаних для

формування нормальної психіки добра і творчості). Навіть у тих явищ, які освячені традицією або які прийнято відносити до загальнолюдських цінностей, немає однозначного тлумачення або однозначного ставлення до них. У соціально неоднорідному суспільстві вибір традицій ускладнюється ідеологічною боротьбою. При цьому їм може надаватися різне тлумачення, відбувається трансформація понять, здавалося б, сталих навіть у науці, розгортаються дискусії з питань, які ще недавно здавалися само собою зрозумілими (наприклад, про цінність і гуманність, суть і значущість наукових знань). Це особливість нашого часу, яка не повинна випускатися з уваги в процесі формування особистості. Особливе значення тут мають уявлення про цінність і гуманність, суть і значущість наукових знань. Саме знання є об'єктивним елементом стрижня особистості – світогляду. Але справжні знання даються нелегко. Історично вони завжди співіснують з помилками, і відокремити їх одне від одного не завжди просто.

Проблема формування людини відповідальна і в індивідуальному, і в суспільному відношенні. Вона пов'язана з успіхами і благополуччям, як кожної особистості, так і суспільства в цілому, як в сьогоденні, так і в майбутньому. У концепції виховання повинно бути передбачення майбутнього. Адже в процесі виховання головним є формування нових позитивних мотивів поведінки, процес виховання повинен містити націленість у майбутнє. Той, що виховується, повинен уявляти свої цілі і можливості. Це повинно попередити жаль і розчарування, упущені можливості через нездійсненні або ілюзорні мрії і плани. Водночас, “недоліки у формуванні людей одного покоління, як учить історія, позначаються відчутно багато десятиліть. Самоплив і хаос у формуванні багатьох молодих людей в період суспільної смуті 90-х років в Росії негативно виявлятиметься років 40–50 і довше на їх власних дітях, в подальших поколіннях” [7, 152].

Вихователем є, за великим рахунком, кожна людина в суспільстві. Тому так важливо формувати в суспільстві наукові гуманітарні знання в галузі психології, педагогіки, етики, естетики, філософії, права, історії тощо, а значить, і вести постійні дослідження в цих науках. Ці знання можуть приходити до людей через різні інформаційні канали. У цьому напрямі повинні працювати не тільки професійні педагоги і діячі культури. Але це повинно стати турботою держави. Особливо великі можливості для цього мають ЗМІ. Але, судячи із змісту більшості сьогоденніх газет, радіо і телепередач, ця проблематика є ще незайманою ціллю. У ЗМІ поки переважає переважно негатив: від політичних чвар, що не викликають позитивних емоцій у громадян, інформації про катастрофи і злочини до низькоякісної кінопродукції низької якості та ігрових і розважальних передач, що формують індивідуалізм і жагу абияк, без особливих зусиль, розбагатіти. У стійкості всього цього явища видимою є певна політика, що не має нічого спільного з гуманістичними цілями. Одну з причин такого положення розкриває І.В. Шкуратова: “Держава і ринок діють в такому тандемі, що між ними не видно вільного простору, який дав би можливість піднятися ініціативам знизу як чинникам громадянського суспільства. Професійні ролі журналістів: пропагандист, організатор і розважальник – затребувані, насамперед, групами влади – адміністративними і бізнес-структурами, що мають свої вузькі інтереси в журналістиці” [8, 401].

Таке положення – законне дітище оголошеного політиками в період перебудови плюралізму думок. Думки, що не сприяють суспільному і етичному прогресу, заповнили суспільство, перетворилися на розгнудану пропаганду насильства, сексу, аморальної поведінки. Процес набуває незворотного характеру. Звичайною стала розбіжність між словом і справою у людей, діяльність яких покликана визначати суспільні шляхи розвитку. У молоді майже не залишилось взірців для розвитку етично-вольових якостей. А за відсутності таких настає деградація всіх інших, у тому числі і інтелектуальних. Варто, на наш погляд, прислухатися до слів А.А. Гусейнова, щоб усвідомити серйозність положення: “Суспільні звичаї тримаються на двох засадах – індивідуальних чеснотах і чеснотах соціальних інститутів. Люди у нас залишилися тими самими. А соціальні

інститути в останні десять років занепали, розхиталися або зовсім зруйнувалися, і це негативно позначилося на стані вітчизняної моралі. Держава в антитоталітарному завзятті зняла з себе функції виховання” [4, 290].

Це тривожне положення повинно стати турботою всіх людей доброї волі і, насамперед, інтелігенції. Сучасне людство не тільки може, а й зобов'язане мислити глобально. Воно вже накопичило великий арсенал методів для цього, але користуватися цим арсеналом треба обережно, не породжуючи нових ілюзій. У цих умовах особливо важливу роль повинна зіграти інтелігенція, щоб допомогти молоді знайти правильну ідентичність.

Традиції впливають на соціалізацію особистості на всіх рівнях інтеграції її в суспільстві, але найзначніше – на рівні засвоєння людиною соціальних норм, цінностей, правил поведінки, звичок і інших духовних регуляторів. Велика роль в цьому належить світоглядним традиціям. Традиції і стандартизація сприяють психологічній рівновазі особистості, можуть створювати сприятливі умови для її подальшого розвитку. Люди, що некритично довіряють чужій думці, легше сприймають будь-які традиції, інтеріоризують їх в свій внутрішній світ. І якщо ці традиції є застарілими нормами життя, консервативними, то і особистість, що сприймає їх, стає догматичною, позбавляє себе можливості творчо ставитися до життя. Традиції можуть впливати навіть всупереч справжнім інтересам. За допомогою традицій можна маніпулювати свідомістю, як окремих людей, так і мас. Традиції можуть формувати упередження, закріплюючи репродуктивний елемент культури.

Так, в несприятливих соціальних умовах склалася традиція переносити те, що хотілося б досягти, здійснення мрії з умов земного життя в інше життя, традиція подвоєння світу. Це неплоднотрадиція, що вимотує віруючу людину в сумнівах і зусиллях, спрямованих на ілюзорні цілі. Вона викликає в свідомості (у душі) віруючого постійні суперечності між земними прихильностями та уподобаннями і тим належним, що наказує релігійне учення у відповідних ситуаціях. Людина перебуває в постійній тривозі і психічній напрузі. При цьому трансформуються уявлення про добро і зло, про моральність, про цінності, ставлення до тих або інших елементів земного життя, до смерті. Все це створює абсолютно інший лад думок, установок, життя в цілому у віруючої людини порівнянно з людиною світською. Ця традиція склалася з виникненням світових релігій, її продовжують і більшість нетрадиційних релігій. Вона знецінює земне життя, зводить в ранг цінностей страждання, що є для віруючих найважливішою умовою змін на краще після життя. Ілюзорна залежність, що формується релігійними традиціями, не може не позначатися на реальному стані і долі людини.

Традиції складаються і діють не самі по собі, а в певній системі культури, типі культури. Соціалізація особистості пов'язана із сприйняттям тих або інших цінностей, закріплених в традиціях, що приймаються і культивуються суспільством. Людська особистість така, що “уявляти собі етичне “поліпшення” як справу чисто індивідуальну – це ілюзія і помилка: синтез елементів, з яких складається індивідуальність, “індивідуальний”, але не може здійснитися і розвиватися далі без діяльності, що спрямована зовні і що змінює відносини із зовнішнім світом, починаючи з відносин з природою і кінчаючи відносинами з іншими людьми, що змінює їх в тому або іншому ступені, в тих або інших соціальних колах, – аж до найзагальніших відносин, що охоплюють весь рід людський” [3, 60].

Така позиція у взаємовідносинах особистості і суспільства оспорювалася спочатку російськими філософами, авторами збірки “Віхи”, а потім – через тривалий проміжок часу – в постперебудовний період. Відбувалося це з різних приводів, але суть схожа. Автори “Віх” лаяли революційну інтелігенцію за те, що, думаючи про народ, вона забула про себе. М.Бердяєв настільки тісно пов'язує інтелігенцію з революційними настроями, що її інтелектуальна діяльність виявляється на другому плані або інтелігентних інтелектуалів він не може навіть відносити до інтелігенції. Для неінтелектуальної інтелігенції М.Бердяєв

використовує слово “інтелігентщина”, звинувачуючи її, насамперед, у малокультурному ставленні до філософії та інших культурних цінностей, а також в тому, що їй властиве “гнітюче панування народолюбства і пролетаролюбства, поклоніння “народу”, його користі і інтересам...” [1, 12]. Революційність, ідейні захоплення, пошук правди і справедливості виявляються головними рисами інтелігенції (“російської інтелігенції”). С.М. Булгаков не без іронії характеризує суть світогляду інтелігенції словом “героїзм”. У цій ситуації у відносинах інтелігенції і суспільства можна вбачати і проблему взаємовідносин особистості і суспільства: якій традиції слідує особистість при власній ідентифікації щодо суспільства. В СРСР це відношення стали представляти як переки, за якого, думаючи про благо суспільства, забули про людину. Так, І.Б. Слоневська характеризує систему соціалістичних цінностей як таку, “в якій в якості вищих цінностей виступають соціально-політичні та моральні принципи, які підтримувалися більшістю трудящих, загальнолюдські ідеали, а також загальнонародні цілі і основні способи їх досягнення. До них належать: мир, соціальна справедливість, пролетарська солідарність, громадянський обов'язок, цінності матеріального благополуччя і багатство духовного життя” [6, 35]. Перелічивши ці цінності, автор, абсолютно у дусі постперебудовного часу, продовжує: “До переліку “вищих цінностей” не віднесені ані людина, ані її життя, любов або милосердя...” [6, 35]. Виходить, що перелічені цінності “повисли в повітрі”, адже це і є цінності людини і для людини. Саме з ними ідентифікували себе радянські люди і пишалися ними. І якщо ці цінності І.Б. Слоневська називає “офіційною системою цінностей”, то це чудово, що люди їх сприймали як свої. Виходить “офіційна” система не була вимучена з чийогось суб'єктивного розуміння або механічно узята з вже створених історією зразків, а відповідала своєму часу і була, дійсно здатна формувати, виховувати нову людину. І це плідна традиція, що склалася в ХІХ–ХХ ст.ст., – думати про кожну людину. Це єдиний спосіб думати про людину реально.

Як вже відзначалося, традиції можуть по-різному впливати на соціалізацію і формування особистості. Багато в чому це залежить від конкретно-історичної взаємодії суб'єкта і об'єкта культурної традиції, що разом виступають її соціальною базою. Як суб'єкт культурної традиції може виступати її носій і активний провідник, як об'єкт – той, на кого впливають через культурну традицію, кому хочуть передати культурну традицію. Суб'єктом і об'єктом культурної традиції можуть бути окремі люди, соціальні групи, суспільство в цілому. Суб'єкт і об'єкт культурної традиції можуть мати загальні цілі і інтереси, а можуть – протилежні. Коли культурна традиція має прогресивний характер і інтереси її суб'єкта і об'єкта збігаються, об'єкт сприймає її творчо, трансформує в своїй діяльності і сам при цьому стає суб'єктом. Так культурна традиція набуває поширення. А всі ці процеси разом узяті забезпечують динаміку культурної традиції і становлять її зміст. Коли ж застаріла традиція нав'язується об'єкту суб'єктом в корисливих цілях, це не тільки не може сприяти її розвитку і динаміці, але може призвести до негативних наслідків – може перешкоджати розвитку прогресивних традицій або навіть витіснити їх, не сприяти розвитку об'єкта, перешкоджати ставленню його самостійності. Якщо в якості об'єкта виступають соціальні групи, то вони таким шляхом можуть ставитися в залежність від суб'єкта. Якщо окремі люди, – то це перешкоджає нормальній соціалізації і розвитку особистості.

Для гармонійного формування культурної традиції важливим чинником є використання в навчанні відповідного правого матеріалу, яке “сприяє формуванню складного багатовимірного уявлення про себе, зашкоджувати процесу ідентифікації. Необхідність діяти з урахуванням позиції інших людей, з урахуванням правових норм стає умовою розвитку “Я” людини, як складноорганізованого відносно “Я” інших людей” [5, 50]. При визначенні своєї ідентичності людина не може не спиратися на традиційні для свого часу правові і етичні норми і відносини.

Отже, у традиції не просто відбивається соціальний досвід, вона здатна задавати певні духовні орієнтири, впливати на суспільну свідомість, ставати провідником різних ідей, допомагати визначити соціокультурну і особистісну ідентичність.

Ідентифікуючи себе з певною традицією, людина чинить відповідно до неї. Ідентичність може бути національною, професійною, світоглядною (наприклад, релігійною), особистісною, громадянською тощо. Таким чином, особистості властива не одна ідентичність, тому правомірно говорити не лише про вибір ідентичності, але і про набір ідентичностей.

Велика роль в правильній ідентифікації належить освіті і вихованню, а також науковим дослідженням, що лежать в їх основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бердяев Н.А.* Философская истина и интеллигентская правда // Вехи. Их глубины. – М., 1991.
2. *Бубер М.* Я и Ты // Квинтэссенция: Филос. альманах. – М., 1991.
3. *Граммши А.* Тюремные тетради. Ч. 1. – М., 1991.
4. *Гусейнов А.А.* Философия, мораль, политика. – М., 2002.
5. *Конох Н.С., Кравцов Ю.С.* Особенности идентификации в пространстве права // Идентичність у сучасному вимірі. – Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Донецьк, 2006.
6. *Слоневська І.Б.* Проблема фундаментальних цінностей особистості в соціально-історичному контексті // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 29. – К., 2002.
7. *Столяренко А.М.* Психология и педагогика. – М., 2001.
8. *Шкуратова И.В.* Проблемы идентичности украинской журналистики в постсоветском медиапространстве (социально-философский аспект) // Идентичність у сучасному вимірі. – Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції.
9. *Demel K.* History and identity: European teacher's seminar. Vienna, Austria, 14–19 May 1995. – Strasbourg, 1995.